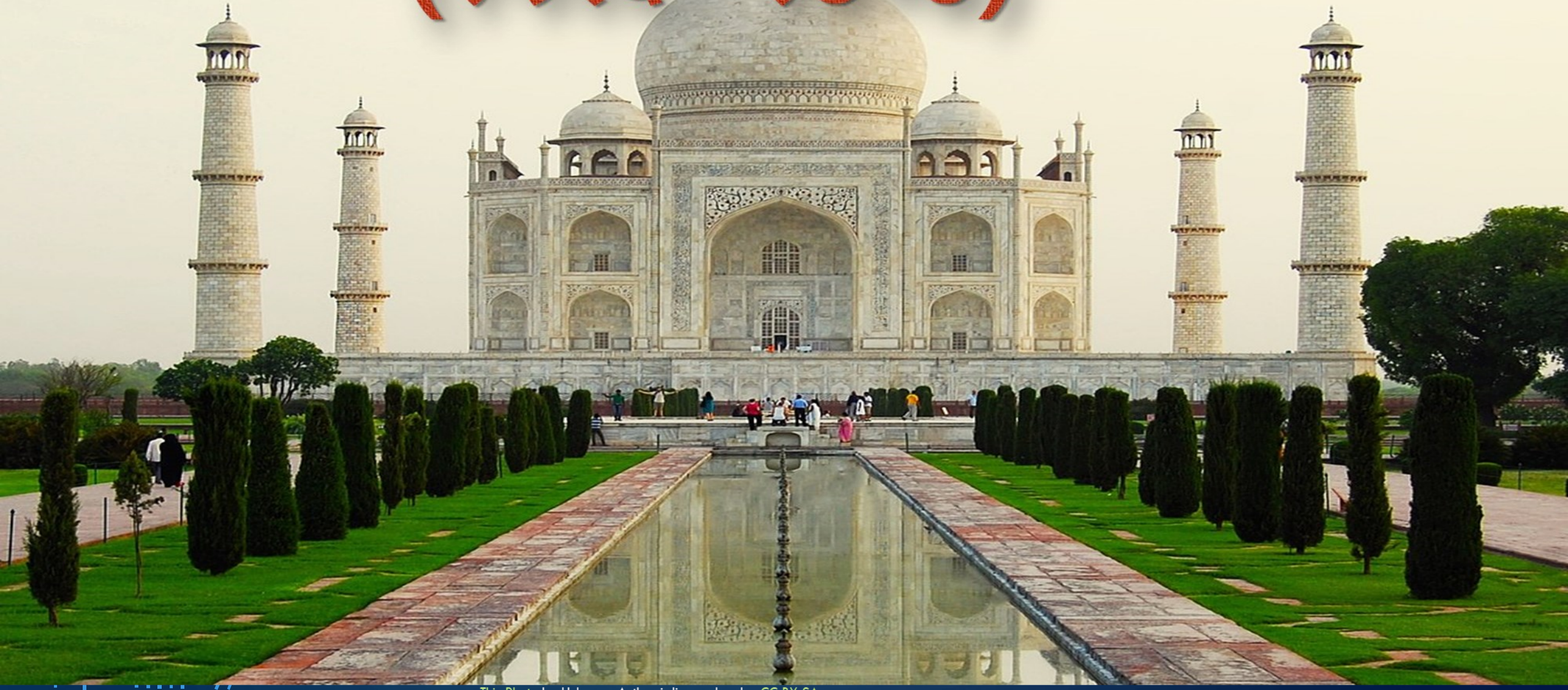


प्रा. अश्विनी खवळे

✦ इतिहास विभाग ✦

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

मुघलकालीन भारताचा इतिहास (१५२६-१७०७)



२. मुघलकालीन राजनीती

अ. मुघलकालीन प्रशासन व्यवस्था :

१. बाबर : स्वकेंद्रित
सत्तेचा सिद्धांत

२. हुमायून : ईश्वरी
स्फूर्तीचा सिद्धांत

३. अकबर : ईश्वरदत्त
राजसत्तेचा सिद्धांत

४. शहाजहान : ईश्वरदत्त
राजसत्तेवर हिंदू
विश्वासाचा प्रभाव

५. औरंगजेब : धर्माधि
विचारांचा राजसत्तेवर
प्रभाव.

मुघल प्रशासन व्यवस्थेची वैशिष्ट्ये :

राजा हा ईश्वरी अंश.

निरंकुश राजेशाहीचा
पुरस्कार.

कल्याणकारी
शासनव्यवस्था.

अकबराचे प्रशासन म्हणजे
इराणी, अरबी व भारतीय
पद्धतीचा संगम.

एकवाक्यता.

रोख पगार.

अधिकाऱ्यांच्या बदल्या.

प्रशासकीय व्यवहाराचे
लेखी स्वरूप.

हिंदुनाही प्रशासनात स्थान.

प्रशासनाचे लष्करी स्वरूप.

मुघलांची प्रशासन व्यवस्था :

**मध्यवर्ती प्रशासन
व्यवस्थेचे ५ प्रमुख विभाग**

- केंद्रीय मध्यवर्ती प्रशासन
- प्रांतीय प्रशासन
- जिल्हा (सरकार) प्रशासन
- तालुका (परगणा) प्रशासन
- ग्राम प्रशासन

१. केंद्रीय मध्यवर्ती प्रशासन :

सम्राट

मंत्री व मंत्रालये

१. प्रधानमंत्री किंवा
वजीर

२. दिवाण (अर्थमंत्री)

३. मीरबक्षी
(युद्धमंत्री)

४. सद्-इ-सदर
(धर्मादाय मंत्री)

५. काजी-उल-कजात
(न्यायमंत्री)

६. दरोगा-ए-
डाकचौकी

७. मीर आतीव
(तोफखाना विभाग
प्रमुख)

८. खान-ए-सामा
(सम्राटाचा खाजगी
चिटणीस)

९. मुघलांच्या मध्यवर्ती प्रशासनातील इतर अधिकारी व त्यांचे कार्य.

• पद

१. मुहत्तसिब
२. मीर-इ-तोजिह
३. दिवाण-ए-खालसा
४. दिवाण-इ-जहागीर
५. मीर-इ-बर
६. मीर-इ-बहर
७. मीर-इ-मश्रीफ

• कामे

- जनतेचा सदाचार निरीक्षक म्हणून काम पाहणे.
- सैन्याबाबत खर्चाचा हिशेब ठेवणे.
- राखीव जमिनीची महसूल व्यवस्था ठेवणे.
- बक्षीसपात्र जमिनीची महसूल व्यवस्था पाहणे.
- जंगलाची व्यवस्था ठेवणे.
- लढाऊ व व्यापारी जहाजांच्या निर्मितीचे काम पाहणे.
- उत्पन्न व खर्च यांच्या नोंदी ठेवणे.

मध्यवर्ती राज्यकारभारातील महत्वाचे अधिकारी :

- १. मुलकी न्याय खाते
 - २. सार्वजनिक बांधकाम खाते
 - ३. कृषी
 - ४. धर्मविषयक खाते
 - ५. तनखा व धर्मादाय खाते
 - ६. फौजदारी खटल्यांचा निवाडा
 - ७. वस्तूंच्या किमतीवर नियंत्रण
 - ८. बेवारस मालमतेची व्यवस्था.
 - ९. बादशाही छावणीच्या जागा
- • राजा बिरबल
 - • नौरंगखान
 - • राजा तोडरमल
 - • राजपुत्र दानियाल
 - • सुलतान ख्वाजा
 - • राजपुत्र सलीम
 - • झैनखान कोका
 - • शरीफखान
 - • राजपुत्र मुराद

प्रांतीय प्रशासन

इ.स.१६०२ मध्ये अकबराच्या प्रांताची संख्या (१५) :

- | | | |
|-------------|-----------|--------------|
| १. दिल्ली | ६. अवध | ११. बंगाल |
| २. आग्रा | ७. काबुल | १२. अहमदाबाद |
| ३. लाहोर | ८. माळवा | १३. खानदेश |
| ४. मुलतान | ९. अजमेर | १४. वज्हाड |
| ५. अलाहाबाद | १०. बिहार | १५. अहमदनगर |

પ્રાંતીય પ્રશાસન અધિકારી

પ્રાંતપ્રમુખ
કિંવા સુભેદાર

પ્રાંતીય દિવાણ

પ્રાંતીય સદર
કિંવા કાઝી

પ્રાંતીય બક્ષી

કોતવાલ

जिल्हा प्रशासन (सरकार)

फौजदार किंवा
जिल्हाप्रमुख

अंमलगुजार किंवा
जिल्हादिवाण

जिल्हा हिशेबप्रमुख
किंवा बितीकची

जिल्हा खजिनदार

तालुका(परगणा) प्रशासन:

शिकेदार किंवा
तहसीलदार

अमीन किंवा
मुनशीप

पोतदार किंवा
खजिनदार

सम्राट अकबराची महसूल व्यवस्था:

तोरडमलची रयतवारी पद्धत

१. पोलाज : उत्कृष्ट जमीन

२. परौती : मध्यम उत्पन्न देणारी जमीन

३. चाचर : नित्कृष्ट जमीन

४. बंजर : ओसाड जमीन

मुघलांचे लष्करी प्रशासन:

१. मनसबदारांचे लष्कर

२. दाखिली सेना

३. अहिदी सेना

४. स्थायी सेना

५. मांडलिक राजाचे सैन्य

लष्कराचे प्रमुख विभागः

१. घोडदळ

२. पायदळ

३. हत्तीदळ

४. तोफखाना

५. नौदल

सम्राट अकबराचा नवरत्न दरबार :

१. अबुल रहीम
खानखाना.

२. अबुल
फजल.

३. शेख फैजी
(अबुल फैजी)

४. तानसेन

५. राजा
तोडरमल

६. राजा
बिरबल

७. राजा
मानसिंह

८. मुल्ता-दो-
प्याजा

९. हकीम
हुमाम

सम्राट अकबराचे मूल्यमापन :

१. अकबर थोर साम्राज्यनिर्माता

२. थोर मुसद्दी

३. कुशल सेनापती

४. श्रेष्ठ प्रशासक

५. धर्मसहिष्णू सम्राट

६. न्यायप्रिय सम्राट

७. विद्याप्रेमी सम्राट

८. कलाप्रेमी सम्राट

शेरशाहाची लष्करी प्रशासन व्यवस्था:

१.
सैन्यासंख्या.

२. सैन्यांची
निवड.

३. नियमित
पगारी
लष्कराची
उभारणी.

४.
सैन्यांमधील
कडक शिस्त.

५. लष्करी
केंद्राची
उभारणी.

६.
लष्करातील
सामंतशाही
नष्ट केली.

७. घोड्यांना
डाग देण्याची
पद्धत.

८. पोलीस
विभाग.

मनसब व जहागीर:

मनसबदार पद्धतीची वैशिष्टे :

नेमणूक पद्धत

मनसबदारीचे गुण

मनसबदारीचे दोष

जहागिर

राज्य व धर्म :

- १. सम्राट अकबराचे धार्मिक धोरण
- अ) सम्राट अकबराच्या धार्मिक कल्पना
- इबादतखानाची निर्मिती
- इबादतखाण्यात सर्वधर्मियांना प्रवेश
- सम्राट अकबर इस्लाम धर्माचा सर्वोच्च काझी बनला.
- सूल-इ-कुल
- दीन-ए-इलाही
- ब) सम्राट अकबराचे इतर धर्मियांशी संबंध
- २. सम्राट औरंगजेबाचे धार्मिक धोरण



THANK
YOU!